

HOMENATGE A

ARCADI GARCIA

POBLE, COMARCA, PAÍS:

ELS CERCLES DE LA CONSCIÈNCIA

A CÀRREC DE JOAN-F. MIRA I CASTERÀ,

MEMBRE DE LA SECCIÓ

DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

ESBÓS BIOGRÀFIC

A CÀRREC DE JOSEP VICENT FONT I TEN

Intentaré, en aquesta conferència en honor i memòria d'Arcadi Garcia, compartir alguna reflexió, més aviat reflexió aplicada que no pas especulació teòrica (i aplicada a fets de sobres coneguts pels lectors), sobre els mecanismes que solen dirigir la formació de la consciència de posseir un nom comú i ser entre tots alguna cosa rellevant: d'allò que en diem, per tant, «consciència d'identitat». La qual, en definitiva, no és cap atribut transcendent, sinó allò que una col·lectivitat veu, creu o pensa que és; posem per cas un poble, una ciutat, un país, una nació; és a dir, algun àmbit d'identificació-definició col·lectiva, associat a un cercle o delimitació territorial, en què es troba o es percep ella mateixa. I hem de recordar d'entrada, tot i que segurament no caldria repetir-ho, que els mecanismes productors i definidors d'aquests àmbits o cercles no són ni genètics ni místics, sinó que són sempre i necessàriament mecanismes socials i culturals (de la genètica encara en sabem poc, i la mística és en últim extrem part de la cultura), condicionats per la comunicació entre persones i grups, i potenciats o afeblits segons l'ús que en fa el poder, o el que històricament n'ha fet. I «poder» vol dir sempre, en última instància i recurs, poder polític. Perquè la delimitació de la pertinença és un fet necessari i universal a l'hora de situar els individus d'una col·lectivitat, i la col·lectivitat sencera (qualsevol que siga el seu «volum», dimensió o extensió), davant de la realitat que els envolta: la realitat física o geogràfica, l'econòmica, política, cultural, lingüística, històrica, etc. Però aquesta pertinença, si bé és en efecte una necessitat universal d'una «espècie social» (i una espècie amb llenguatge i amb «cultura») com la humana, no sempre, ni de bon tros, és una pertinença definida per límits visibles, que es capten o assumeixen de manera «natural»: com una illa o una ciutat emmurallada, per exemple. Més aviat és producte de tot un procés de fixació, sovint variable i ambigua, d'aquests mateixos límits. Un procés que, per definició, és un procés social, és a dir, un procés històric; de cap manera un procés «natural»: ningú no és naturalment res, excepte fill de son pare i de sa mare.

I en aquest procés de definició de límits cal tenir present que els àmbits no solament poden ser concèntrics sinó que generalment ho són —a pesar dels solapaments i superposicions—; i

que com més extens i extern és el cercle de referència, més hi actuen, per força, les «manipulacions» simbòliques de tota mena. És a dir, de l'esfera de percepció immediata (la comunitat local, per exemple) fins a la percepció de les fronteres d'una nació o d'un estat (el «país», en el sentit més dur i universal del mot), entren en joc mecanismes de tot tipus que necessàriament en condicionen la potència i l'eficàcia: memòria col·lectiva, xarxes de relació social, intensitat i àmbits de comunicació, ús d'emblemes i de símbols, incidència de l'Administració pública, projeccions ideològiques, acció de les forces polítiques, etc. Si això que en diem la «identitat de grup» és d'una manera o d'una altra una condició necessària de la vida en societat, la satisfacció d'aquesta necessitat i el compliment d'aquesta condició no són mai fenòmens innocents, espontanis i descarregats de tota connotació d'artifici, ideologia o manipulació: no són mai, cal insistir-hi, d'ordre natural. Cap societat humana no pensa ni coneix per pura intuïció que els seus límits més rellevants i significatius —aquells que de manera més bàsica i decisiva marquen el cercle més o menys màgic entre interior i exterior, «ells» i «nosaltres»— són aquests o aquells, arriben fins ací o fins allà, i tenen aquesta forma o aquella altra. Tal coneixement és sempre un reconeixement, i tal valoració —la valoració de la rellevància dels límits— és sempre resultat d'una persuasió.

117

POBLE, COMARCA I PAÍS, PER EXEMPLE

L'estat modern, com els historiadors saben més bé que ningú —i Arcadi Garcia ho hauria entès molt bé—, és una de les maquinàries de «producció de consciència» més potents que les societats humanes han inventat mai. I no és excessiu afirmar que un dels paradigmes d'aquesta maquinària és un estat considerat, al seu torn, paradigma d'estructura modernitzadora, burgesa, liberal, i fundada sobre la igualtat formal dels ciutadans. M'estic referint, no cal dir-ho, a l'estat sorgit de la Revolució Francesa i de la seua concreció napoleònica. En aquest model d'estat (i «estat model» de tan extensa i permanent influència), els espais d'identitat més o

menys nominal i més o menys històrica —considerats, a tort o a dret com supervivències feudals o en tot cas «antigues»— havien de desaparèixer en benefici d'un sol àmbit compartit, únic rellevant, únic sagrat i únic mereixedor d'una promoció pública de la lleialtat dels ciutadans: l'àmbit del mateix estat. Els mecanismes per assolir tal resultat eren múltiples (himnes i banderes, exèrcit i rituals, legions d'honor, guerres patriòtiques, destrucció metòdica de les llengües no franceses de França: «Sur la necessité d'anéantir les patois», cèlebre discurs de l'*abbé* Gregoire, etc.; coses ben conegudes i abundantment imitades), però ací m'interessa destacar-ne un: l'organització del territori en termes purament administratius i arbitraris, de tal manera que ni el nom de les subdivisions ni cap altre signe distintiu no tingués la mínima força identificadora ni la mínima capacitat per servir de base a cap percepció de pertinença col·lectiva diferent de la de l'estat. Vull dir que, en la divisió territorial «antiga» era normal i fàcil dir-se, i reconèixer-se, bretó, provençal o alsacià, mentre que en la «moderna» resultava del tot impracticable autoassignar-se com a gentilici el nom d'un riu —o dos— o de qualsevol altre accident geogràfic amb el qual quedaren batejats els departaments: qui podria dir-se (i per tant «ser») «Lot-et-Garonnais», «Seine-maritimes», «Pyrenée-orientals» o res semblant? Si aquests nous espais territorials, doncs, no tenen cap potència com a productors d'alguna identitat, i si els antics espais històrics —o en alguns casos etnoculturals o etnohistòrics— no tenen contingut real, ni reconeixement polític, ni tan sols representació gràfica en els mapes, és obvi que els límits i el territori de l'estat són els únics visibles, rellevants, realment existents i portadors de la sola identitat (l'única «essència») efectivament reconeguda: la francesa. Per construir l'Estat —dit «la República»— calia destruir els països. Aquest és el paradigma, i no val la pena insistir-hi. Encara ara, quan comença a funcionar una molt tímida «regionalització», la tradició d'aquesta mena de noms amb més geografia que història és present en regions com Midi-Pyrenées, Nord-Pas-de-Calais o Provence-Alpes-Côte d'Azur. Com si Castella-Lleó es diguera «Duero y Meseta», o Andalusia oriental «Penibética-Costa del Sol».

Curiosament, el «model francès», en ser importat al Regne d'Espanya durant el segon terç del segle XIX, tingué ràpidament uns resultats ben particulars: al contrari que en el seu lloc d'origen, ací els nous espais administratius ben aviat van produir la difusió de nous gentilicis de potència molt considerable. Potser perquè els noms no es basaren en una terminologia orogràfica o fluvial —aquest era, per cert, el projecte entusiasta d'alguns diputats de les Corts de Cadis— sinó, en general en el nom de la ciutat designada capital de província. Excepte, precisament, en els territoris reconeguts com a «forals», és a dir, amb límits propis «històrics»: Àlaba, Guipúscoa, Biscaia i Navarra. I és admirable la rapidesa amb què la gent de fora d'aquestes ciutats-capital comença a aplicar-se'n el gentilici com a nom comú del nou territori administratiu: cap veí de Balaguer no era lleidatà ni cap veí de la Vall d'Uixó castellonenc, posem per cas, abans del 1835 o 1840; després, en poques dècades, ja ho eren —és a dir, se'n deien i s'hi reconeixien— amb una considerable «naturalitat». Més sorprenent encara, i prova de la inqüestionable eficàcia del model, és el fet que «lleidatà», «alacantí», etc., continuen posseint una potència d'identitat territorial comparable a la que tenien fa cent anys o cinquanta. Fins i tot, en el cas de les províncies catalanes, a pesar del fet que la seua realitat, o més aviat la seua rellevància identificadora, ha estat àrduament combatuda pel catalanisme de tota època i espècie, regionalista, nacionalista, de dretes o d'esquerres: «província», en la ideologia, la terminologia i la pràctica del nacionalisme català (i del valencià, quan és alguna cosa més que folklore regional), sempre s'ha escrit entre cometes. Ara, en la terminologia oficial o oficiosa del catalanisme governant, crec que se'n diuen «demarcacions». Negar la validesa terminològica de la província és, en definitiva, negar-li el seu valor com a única mediació territorial entre el municipi i l'Estat, és a dir —amb una «dialèctica» sumària—, negar-la en qualitat de negació de l'espai d'identitat —català o valencià— que hom afirma i reivindica com a més valuós i rellevant enfront d'aquell definit per l'Estat. Per al catalanisme, històric, polític o ideològic, la província és un escàndol permanent. Entre altres coses, perquè demostra la potència formidable

d'allò que l'Estat (Espanya, en aquest cas) posseeix en abundància, i que els catalans han posseït, en els temps contemporanis, de manera tan efímera o tan escassa: la potència del poder, i que em siga excusada l'aparent redundància. En efecte, el poder polític, exercit en l'àmbit o territori provincial, dintre seu i a través seu, pot convertir aquest mateix àmbit en un espai de consciència comuna: en un «nom» i en un «ser». I no és debades, ni purament oportunista o circumstancial, que en la ideologia i el projecte del catalanisme la comarca haja tingut una presència permanent: com a mediació necessària entre el municipi i el país (el país és Catalunya, no Espanya), com a element bàsic per a una organització territorial interna alternativa a la imposada per l'Estat, i com a model de «petita identitat» en oposició al model provincial.

A Catalunya o al País Valencià, per tant, no és irrellevant la perspectiva territorial en què hom s'ha situat al llarg del darrer segle i mig, o se situa encara: el municipi és central, innegable i bàsic, però més enllà dels seus límits hom pot acceptar o no acceptar com a primer marc més ample i rellevant aquell que ens ha estat donat per la història recent —la província— o proposar-se l'afirmació i construcció d'un altre —la comarca— com a afirmació, ella mateixa, d'una manera d'entendre la construcció d'un espai de valor més alt encara: el país. Cal tenir present que el «nacionalisme», en el sentit més positiu (que és el sentit que als «catalanistes» o als «valencianistes nacionals» ens agrada aplicar-nos) pot ser definit com un moviment i una ideologia per modernitzar la pròpia societat en termes propis, i com una ètica d'alliberament i de responsabilitat: és així com ha estat molt àmpliament entès en aquest país des dels anys seixanta, i és per això que els «termes propis» són els que reben una connotació moralment i històricament positiva, no els termes imposats i no propis.

No cal dir que la província és, en aquest context, el «terme imposat» per excel·lència, aquell que suposa una identitat gens autèntica i sobrevinguda, que no resulta ni de factors geogràfics i naturals ni d'un territori definit per una història autoengendrada —per una història vista com a pròpia, no com a aliena—, ni per cap connotació cultural: la província apareix com un territori es-

trictament imposat per l'Estat, estrictament subordinat a l'administració i a l'interès de l'Estat i a l'ús i aplicació dels seus aparells de control de la vida dels súbdits, siga quina siga la «racionalitat» i els efectes positius o negatius d'aquest control. La història de les províncies, però, ja té més d'un segle i mig d'existència a l'Estat espanyol, i l'acció de l'Estat a través de la mateixa Administració provincial no ha passat debades. Per als valencians, especialment, es tracta d'una història de desintegració i divisió del territori històric, i per tant d'una història de fragmentació d'identitat. Una particular «qüestió de noms» —i especialment la coincidència del nom comú del territori valencià amb una de les tres províncies: la central i més gran— s'ha afegit ací poderosament a l'impacte dels espais administratius sobre la vida quotidiana. De tal manera que uns territoris al principi purament artificiosos i sense consistència han acabat per constituir àmbits d'identificació de potència gairebé decisiva. Fins al punt que, de vegades, la identificació amb l'espai provincial és més forta que —i eventualment antagònica amb— la que determina el territori històric comú: «ser alacantí», posem per cas, per a una part de la població d'aquella província, ha esdevingut més rellevant i substantiu que «ser valencià».

És un procés que expressa, als efectes de la reflexió que ací ens interessa, el fet que la construcció de la identitat, de qualsevol àmbit i dimensió, no és de cap manera un fenomen «natural», innocent i espontani, sinó que respon a mecanismes històrics perfectament analitzables. I aquest mecanisme de construcció d'«identitats provincials» en seria un exemple perfecte, digne d'un estudi que segurament els historiadors o els antropòlegs encara no li hem dedicat.

ENTRE EL «SER» I LA CONSCIÈNCIA

«Ser» d'ací o d'allà, d'aquesta localitat, o comarca, o província o nació, o de qualsevol altre àmbit, no és, doncs, una condició natural dels individus, excepte en el sentit més irrellevant de la paraula «ser». Hom pot haver nascut ací o allà, o residir en tal lloc o tal al-

tre, sense que això signifiqui cap cosa especialment valuosa per a la seua vida personal o social. En primer lloc, perquè l'àmbit mateix de la pertinença —és a dir, l'espai o els límits on situem el valor del «ser»— no té per ell mateix una definició natural, ni tan sols en el cas més aparentment immediat i indubtable: no és la «naturalesa» la que ha definit els límits d'un municipi o d'un barri, per exemple, sinó un procés històric que en definitiva és tan arbitrari com qualsevol altre. Més d'una gran ciutat té, al seu si, aquest conflicte d'identitats per supressió i superposició de límits: qui era només de Gràcia o de Russafa, «ara» és també de Barcelona o de València, i de vegades no està clar què és més important. Com no està clar què és més determinant, si ser del Bronx o de Harlem, o de Nova York. No sé si els sociòlegs donen importància a aquests «detalls»: els polítics intel·ligents, sí; i els demagogs, també. Els límits de qualsevol espai d'identitat, doncs, per immediat i pròxim que siga, podrien ser sempre uns altres, més amplis o més estrets, arribar fins a tal fita o tal altra, i allà es trobaria també el límit del nostre «ser» definit per aquests límits. Ara bé, amb la condició que es tracte de límits importants i amb una càrrega representativa: d'un àmbit carregat de valor definitori. Altrament, ni l'espai de naixement o residència ni els límits que el defineixen no tenen cap valor significatiu a efectes de «ser» una cosa o una altra. Perquè aquest ser no està en els fets, en el territori mateix, sinó en la consciència que se'n té: és a dir, en saber que aquest és el nostre lloc, aquest és l'àmbit que ens defineix com el que som —afegint, quan correspon, el gentilici corresponent a la identitat individual—, i que això que som és important.

I, com sabem que som això, si no és per un procés de construcció d'una imatge i d'una representació mental, d'adscripció al grup definit per un nom, i d'adhesió a totes les connotacions que el mateix nom representa? En definitiva, l'individu no és res plural, no «és» res per damunt de la pròpia singularitat, si no li ensenyen d'alguna manera què és. I «ensenyar» ací vol dir transmetre la definició i denominació del grup, l'espai i els trets que el defineixen, i simultàniament o successivament assignar la pertinença corresponent i produir l'adhesió dels individus. Perquè la percepció d'a-

questa pertinença, com la dels límits significatius de l'espai d'adscripció, no és un procés espontani i dirigit des de dins (des d'una impossible intimitat autònoma de la consciència), sinó un procés pautat i regulat, i dirigit des de fora: pels pares o parents, pels veïns o conciutadans, i en últim terme per qui té poder per ordenar aquesta direcció. Un poder cultural, o social o polític, que sovint, quant a l'ús i els efectes, són tots tres una mateixa cosa, manifestació trinitària d'una única substància, una mateixa línia i expressió de poder.

En qualsevol cas, siga quin siga el poder definidor que actue amb més eficàcia, aquesta eficàcia es fonamenta en el fet, recordat al principi, que la delimitació de la pertinença és una de les poques necessitats universals de totes les cultures i societats humanes: els individus necessiten ser alguna cosa, formar part d'algun àmbit que els defineix com a membres d'un grup, i fins i tot, salvada alguna molt rara excepció, com a membres d'un grup territorial. Parlar d'identitat, per tant, no és una moda ni un subproducte dels nacionalismes i regionalismes més o menys «ètnics», tant si aquests fenòmens es valoren positivament com si no. De fet, sembla com si el mateix concepte d'identitat fóra, per a alguns sectors d'opinió suposadament «universalistes», una idea perillosa: com si qualsevol identitat col·lectiva o de grup (territorial, cultural, «ètnica» o de «poble», històrica, «nacionalitària»..., qualsevol que no corresponga a la definida pel sempre liberal, modern i progressista espai d'un estat constituït) fóra un invent artificios i pervers destinat sobretot al tancament i a l'enfrontament, i fins i tot a negar la humanitat bàsica dels individus. Pensar això és tant com ignorar que l'arrel bàsica de la identitat radica en aquella necessitat universal de pertinença: és ignorar que tothom, a tot arreu, necessita alguna mediació entre la seua pròpia singularitat i la universalitat de l'espècie. Fet i fet, qui pot no ser res?, qui pot ser únicament ell mateix, un individu i prou? El solipsisme cultural i social és una impossibilitat humana (si bé es mira, és inhumà, perquè la nostra espècie no és «solitària» com els óssos, sinó «comunitària» com el conjunt dels primats), i en la pràctica no passa de constituir una fantasia de l'intel·lectual desencarnat que en la seua supèrbia es pensa ser au-

tosuficient en la pròpia individualitat... que per això mateix ell pensa superior i privilegiada, tant si n'és explícitament conscient com si no. Havent dit això, és una obvietat manifesta afirmar que, com que no podem no ser res, hem de ser alguna cosa: algun *id* que ens afirma i distingeix. Una obvietat que, tanmateix, calia deixar ben clara, com en altres punts d'aquest capítol: si alguna gent acceptara les realitats òbvies com allò que són —realitats, no obstacles per a interessades teories—, segurament viuríem més tranquils i ens respectaríem més els uns als altres. Parlar, doncs, dels continguts i espais de la *id*-entitat és parlar de l'entitat d'aquest *id* necessari: què és, com es defineix i es delimita, fins on arriba i en què consisteix, aquesta cosa —aquest *id*— que som? La identitat, per tant —a pesar d'estranyes i sospitoses campanyes de premsa que volen «desacreditar-la» i atribuir-li tots els mals, a la pobra realitat, com si fóra una ideologia o un partit polític enemic—, no és cosa de metafísics, místics o maniàtics perillosos: és l'efecte de la simple necessitat de ser alguna cosa en comú amb uns altres. El resultat de no ser óssos, sinó persones. I, en qualsevol cas, no és difícil constatar que aquells que, amb tan desinteressades i cosmopolites teories, combaten aparentment el concepte mateix d'identitat, gairebé sense excepció, el que estan buscant —amb més o menys capacitat de dissimulació— és combatre la «identitat» d'alguns altres..., que és tant com reforçar la pròpia. Sense reconèixer-ho expressament, que és la manera més eficaç d'aconseguir-ho: allò tan antic de «procurar el efecto sin que se note el cuidado».

Preguntar-se per l'entitat de l'*id* sembla un plantejament purament especulatiu, i tanmateix no ho és, sinó que té una realitat permanent, vital, i sovint decisiva per a la vida civil i política, per a la cultura i per a la mateixa posició i responsabilitat de l'individu dins de la pròpia societat. Tornant al cas que conec millor i que em toca de més a prop: és o no és important saber quina és l'entitat, la definició, el valor i el contingut, del nostre «ser valencians» o del «ser catalans»? Són o no són decisives les posicions que es mantenen —en el nostre cas, de vegades conflictives— sobre aquest *id* particular? Influeixen o no aquestes posicions en les actituds personals i col·lectives sobre la vida pública, institucional,

cultural o política? No és cert que al País Valencià un determinat concepte de país (els termes mateixos de la seua definició, i els «continguts» o «entitat» d'aquesta definició) implica també unes certes actituds cíviques i fins i tot ètiques, una certa racionalitat i una certa responsabilitat? Al País Valencià, com a Catalunya, parlar d'identitat, i concebre-la o valorar-la d'una determinada manera, és parlar d'un projecte col·lectiu, i d'una manera d'entendre la pròpia participació en aquest projecte.

És igualment cert, d'altra banda, que els individus no són una sola cosa, i que ningú no es pot definir per tant amb una identitat unívoca, en un sol àmbit i en un sol sentit, i encara menys en un sentit únicament territorial. I com més complexa és la societat en què vivim —com és la nostra—, més extensa i complicada és la xarxa de relacions i de grups que en formen els nusos i les malles, és a dir, la xarxa dels individus que en formem part per adscripció i pels papers que hi tenim: més densa de relacions és la nostra variable posició i la nostra múltiple pertinença. I per a la pregunta «què ets?», sempre hi ha múltiples respostes possibles: estudiant, jubilat, cosí germà, membre de tal partit, professor, ecologista, valencià, catòlic, soci del Barça, europeu. Podem construir una identitat combinada i complexa, on molts dels àmbits de pertinença són perfectament compatibles i perfectament integrats en l'individu que els comparteix. La sociologia clàssica ha dedicat a aquest tema una bona part de les seues anàlisis. És evident, però, que de la mateixa manera que la pertinença no territorial és quasi indefinidament compatible, no s'esdevé la mateixa cosa amb la pertinença basada en el territori. Per raons tan elementals com que hom no pot haver nascut en diferents llocs, ni viure simultàniament i permanentment en diferents comunitats, ni formar part de grups amb diferents bases territorials que tinguen el mateix valor definidor. Tornant als casos de casa: algú pot considerar seues dos o tres poblacions diferents —el poble on ha nascut, la ciutat on viu, la població on té una caseta per passar-hi les vacances—, però molt difícilment podrà «ser» de tots tres llocs de la mateixa manera. I serà del tot impossible si, en comptes de «ser» de dos o tres pobles o ciutats, es tracta de «ser» de dos o tres països.

En primer lloc, el valor definidor d'un territori i de l'espai que emmarquen els seus límits significatius no és, com hem repetit prou, un fet o fenomen natural, sinó un dels resultats d'una història sovint accidentada i complexa. I aquest valor i aquests límits són, com la mateixa història que els ha format, el resultat d'un procés d'ordre polític, és a dir, de joc de poders sobre la societat i el seu espai físic. Llavors, l'individu no es representa el seu territori com un àmbit definidor de la identitat per una percepció directa, sinó per una mediació verbal, de representacions, de signes i de símbols que carreguen de sentit la realitat física dels límits. Quanta gent ha resseguit físicament, de manera personal i física, ni tan sols els límits —històrics, d'altra banda, i per tant sovint mudables i arbitraris— del seu propi municipi, per exemple? Però, sobretot, quin valor tenen unitats més extenses, i en primer lloc les fronteres d'un Estat, si no és el que han rebut a través d'un procés de construcció simbòlica, pel qual penetren en la consciència com a espai i marc d'una entitat compartida? Ací és, sobretot, on es veu amb claredat que com més poder hi ha darrere d'un espai així definit, més potència identificadora té en la pràctica —en la ment i en l'acció de la gent— aquest mateix espai. L'Estat, que es defineix ell mateix com a àmbit suprem de la identitat (sobirà vol dir això: per damunt de tots, suprem), presenta el seu propi territori com l'espai més poderós de la identificació, de la distinció o separació, i de la lleialtat. I el mateix Estat, a través de tots els mecanismes de què disposa, produeix i provoca l'adhesió i la fusió dels individus a l'interior d'aquest espai tan rigorosament dibuixat i definit. Per fer això, no cal que es tracte d'un Estat particularment «patriòtic» ni exaltat, ni excepcionalment mobilitzador o autoritari: en aquest camp, tots actuen de la mateixa manera, i per a tots és igual de «sagrada» i d'immutable la forma i la figura del territori «nacional» que l'Estat mateix ocupa i amb el qual es considera consubstancial (i ací sí que hi ha «metafísica» ben expressa i poderosa!). Des de la manera de projectar la història passada o la diplomàcia present, fins al valor simbòlic dels exèrcits, de les banderes o dels límits i els passos fronterers: per molt que desapareguen les duanes, la ratlla és sempre mística i sagrada.

El poderós procés de «crear identitat» actua, doncs, de to-

tes aquestes maneres i passa, sobretot, per l'educació escolar més clàssica: alguns dels lectors deuen recordar, sens dubte, aquella fotografia del primer dia d'escola, en la qual el xiquet es col·loca darrere d'una taula i davant d'un mapa d'Espanya, i queda així emmarcat per sempre en l'únic espai vertaderament important de pertinença que li havia estat assignat. La criatura arribava al col·legi a sis anys, i el col·legi li proporcionava dues formes d'identitat: una de directa i visible, reflectida en la foto de la classe reunida al pati, possiblement la primera forma experimentada d'«identitat de grup» fora de la família; una altra d'indirecta però potent i decisiva, a través de la projecció, carregada de simbolisme, del propi retrat sobre el mapa d'Espanya. Amb aquella superposició de la pròpia imatge infantil i de la «imatge de la pàtria», se suposava que havia de quedar ben clara i ben fixada la identitat territorial bàsica del petit individu. El xiquet no era retratat davant d'una reproducció de la seua ciutat, o d'un mapa del seu municipi, i encara menys —com havia de ser-ho!— davant d'un mapa del País Valencià, o de Catalunya, en el seu cas, sinó davant de la imatge de l'Estat-pàtria. Era com dir-li explícitament, en aquella primera «foto oficial» i institucional de la seua vida: tu ets això que representa el mapa, aquest mapa (territori, Estat, nació, pàtria...) és el que t'identifica, aquesta identitat és la que tens per damunt de totes les altres, i ser això —espanyol, evidentment— és l'única cosa important. Després venien, com és ben conegut i com encara passa de manera sovint més indirecta i subtil, tots els reforços necessaris en forma de banderes, cançons, interpretació de la història, personatges heroics i grans noms de l'art o la literatura.

Ens agrada o no, aquesta territorialització de la identitat bàsica —és a dir, definir-se, i «ser» alguna cosa, a partir de la identificació amb un territori— és central en la major part de les societats humanes, i d'una manera o una altra ho ha estat sempre: tota «tribu» és territorial, i fins i tot els grups nòmades o itinerants d'un desert o d'una estepa saben fins on arriba el seu espai, el territori dins del qual es mouen. I els jueus de la diàspora no han deixat mai de recitar arreu de l'ample món: «l'any que ve, a Jerusalem!» La novetat, en els temps moderns i contemporanis, és la

potència identificadora dels territoris perfectament definits a través dels mapes, de l'acció administrativa, i en definitiva a través dels estats: mai com ara (ara precisament, quan tant es parla de la «supressió» de les fronteres!) no s'havia manifestat tan omnipresent el mapa, que és la forma dels límits i la figura externa i visible de cada territori. La premsa, la televisió, i tots els mitjans de difusió, porten contínuament els mapes dels països del món davant dels ulls del públic (i una informació tan «natural» com la meteorològica, cada dia ens mostra el mapa més o menys «propi» unes quantes vegades); i així van dibuixant davant de tothom de manera quotidiana i permanent la «forma» visible de la identitat pròpia i de la dels altres. D'altra banda, la mateixa intensificació del volum d'informació circulant no deixa de reforçar aquesta delimitació: som informats permanentment d'una massa impressionant de notícies, però la major part només tenen de fet un interès (si més no perquè són les més presents en els mateixos canals de difusió) quan es produeixen dins i no fora del territori de l'Estat, dins de les fronteres. La política, l'economia, els conflictes socials, la cultura, l'esport o la vida dels personatges cèlebres de l'interior —és a dir, percebuts com a «nacionals», és a dir, «propis», de la pròpia tribu— omplen les pàgines dels diaris i els informatius de la ràdio i la televisió. En comparació, els fets de l'exterior ocupen habitualment, a part d'alguns casos singulars i excepcionals, un espai molt reduït i secundari. I ací, «interior» i «exterior» volen dir —com en els ministeris corresponents— a la banda de dins i a la banda de fora de les fronteres del territori «nacional».

Dit d'una altra manera, des de la foto escolar davant del mapa, fins al consum quotidià d'informació en la vida adulta, ens trobem permanentment sotmesos a un bombardeig incessant que transmet el mateix missatge, explícit o implícit: aquests —els de dins «del mapa», els que dibuixa el mapa— són els límits de la vostra identitat essencial, les fronteres d'allò que és propi i d'allò que és aliè, i per damunt de totes les altres definicions, sobretot això (espanyols, per exemple) que les fronteres mateixes delimiten, això que l'Estat encarna: aquest *id* és el vostre *id* més important, l'*id* substancial de l'entitat de què formeu part.

I ara em permetran que dedique els últims fulls d'aquesta reflexió a expressar els mateixos temes en termes d'una experiència no sé si «històrica», però sí directa i personal. Acabaré, doncs, aquesta conferència explicant potser les mateixes coses ja explicades, però des d'una història «militant», si m'és permesa aquesta formulació: des de la meua militància en un projecte per al meu país que no corresponia precisament a la «solució final» que li tenia reservada la trajectòria política i la ideologia d'una Espanya definida com a nació indistingible de l'Estat en què s'ha constituït. Per als catalans, i més per als valencians, dels temps contemporanis no ha estat gens fàcil resistir a aquesta potència identificadora de l'Estat, i de tots els mecanismes que l'acompanyen. No era fàcil, i tanmateix, des de la perspectiva d'una definició nacional no coincident amb la que definia l'Estat; era del tot necessari. Altrament, qualsevol projecte d'àmbit d'identitat propi (de ser algun *id*, de conservar alguna entitat) que no fóra coincident amb aquest, estava condemnat a fracassar i a deixar-nos reduïts per sempre a ser un simple espai «sub-ordinat» (que vol dir d'ordre inferior), marginal i secundari respecte a l'únic espai que es presenta com a rellevant, important, superior i totalitzador: el de l'Estat que es defineix ell mateix com a nació. No hi ha, per tant, alternativa nacional pròpia que no passe per la construcció d'un espai d'identitat alternatiu, per una resistència a deixar-se anul·lar i dissoldre: en el nostre cas, dissoldre's en l'àmbit unívocament espanyol.

Com qualsevol altre moviment equivalent (i com el catalanisme de la primera o la segona meitat del segle XX), el nacionalisme valencià, des dels inicis de la seua etapa «moderna» a partir dels anys seixanta, ha anat acompanyat sempre d'un intent de reconstruir per al propi poble un marc d'identificació autònom, a través de l'ús de símbols —com a tot arreu: banderes, himnes, cançons, noms i dates de la història, etc.— i també a través de la difusió d'un nom, el nom de País Valencià, i del mateix perfil físic del territori (el mapa del qual, la seua «forma visible», mai no havia estat present de manera general i eficaç davant dels ulls dels

seus propis habitants!). O a través del mateix valor representatiu i identitari de la llengua: la llengua pròpia no era definida únicament com un vehicle de comunicació que calia restaurar, ni tan sols com una part irrenunciable del contingut del nostre «ser» col·lectiu, sinó que rebia el valor afegit de signe més visible d'aquest *id*: d'aquesta realitat que som. Al mateix temps el nacionalisme valencià (com tots els nacionalismes positius i dirigits a la construcció d'un espai moral i polític propi, i no a l'hostilitat destructiva contra uns altres) ha tingut sempre present la necessitat de formar una nova consciència d'identitat basada no solament en els símbols i en l'exaltació emocional, sinó en la realitat de la pròpia societat, del propi marc territorial i dels propis signes distintius. Per aquest motiu entre nosaltres el moviment nacionalista ha representat també l'intent més permanent i més seriós de coneixement del país mateix que hom pretenia construir com un espai de convivència i com un espai per als projectes polítics. D'ací ha nascut la proliferació d'estudis locals, la renovació de la història, la sociologia i l'antropologia social, els esforços per recuperar les expressions de la cultura popular, els estudis econòmics o les monografies de geografia humana. I d'ací va nàixer, igualment, l'èmfasi en el valor de la identitat més immediata de cada poble i de cada comarca.

Perquè atorgar valor a allò que és immediatament propi —a través del coneixement i a través de l'acció preservadora o de l'acció transformadora i constructiva— era vist com la manera més directa i més a l'abast de valorar també l'aportació a un espai compartit superior. «Fer comarca és fer país», afirmava un eslògan que ha tingut una extensa circulació des dels anys setanta: perquè la responsabilitat per «construir» o reconstruir un espai valencià —el País— començava, idealment, per assumir la defensa i la preservació dels espais més reduïts que el componen i que formen el marc de la vida social quotidiana. Al mateix temps, el moviment per un espai propi en termes de País Valencià s'enfrontava amb la dispersió de la identitat que havia provocat la divisió provincial, i calia per tant substituir aquesta divisió desintegradora per una altra que fóra concebuda en termes ben diferents. Vull dir amb això que, a banda del desig de tornar a la realitat més immediata de

cada poble i del seu entorn, ha existit també la necessitat «ideològica» de proposar una estructuració territorial que fóra al mateix temps «autèntica» —és a dir, amb el màxim de correspondència amb factors objectius i constatables—, aprofitable per una nova manera d'entendre l'administració i el territori, i concebuda com un element d'integració i no de disgregació.

Aquesta nova manera d'entendre l'estructura interna del territori valencià era exactament l'oposada de la que representava la divisió provincial: les províncies, cada una, reben la seua definició de l'Estat, i no tenen cap altra referència ni sentit si no és com a subdivisions polítiques (per exemple, a efectes electorals i de governs civils i militars) i administratives (per exemple, a efectes fiscals i de delegacions ministerials) del mateix Estat. Les províncies no impliquen ni reforçament de la representació local ni associació o coordinació dels municipis: la província és un esglaó intermedi en una estructura piramidal de poder, de dalt a baix. Aquest era la percepció, potser matisada d'ideologia però certament ben pròxima a la realitat del «sistema provincial». Per contra, el que podríem anomenar «principi comarcal» partia de la necessitat de construir àmbits reduïts i pròxims d'associació, basats, no en límits arbitraris imposats per un poder remot, sinó en l'associació d'espais locals —pobles, municipis— que comparteixen un territori definit per factors històrics, geogràfics, o de coincidència d'interessos comuns. És perfectament conegut, d'altra banda, que aquesta «identitat comarcal» té al País Valencià, i també en bona mesura a Catalunya, graus de solidesa molt diferents: el territori valencià no estava històricament «format per» o «dividit en» comarques, sinó que simplement «hi havia» comarques —els Ports, el Maestrat, la Plana, l'Horta, la Ribera, la Marina...—, és a dir, espais als quals es referien com a propis els habitants d'un conjunt de municipis contigus, però sovint sense una precisa delimitació territorial. I sense que la comarca, al contrari que el poble i el país, hagués donat lloc generalment a un gentilici identitari: ningú no diu «sóc maestratenc» o «sóc hortolà», per exemple (els gentilicis comarcals amb una certa vigència, com «empordanès», no deixen de ser una excepció). La comarca, més que assegurar alguna forma d'identitat

personal, com fa el municipi (perquè el poble, és a dir, la localitat, sí que és l'espai primer i més immediat de la identitat, i també el més fàcil d'assumir i el més difícil de perdre), el que proposa és la posició del municipi en el seu primer àmbit de pertinença: «un poble de la Plana Baixa», «una ciutat de la Safor». Amb el doble valor de substituir l'espai provincial com a referència emmarcadora, i de situar-se en un espai percebut com a pròxim i propi, i carregat de connotacions positives d'«autenticitat». Un espai, finalment, que és percebut sempre —des d'aquesta «ideologia de la construcció»— com un element constitutiu d'una suma territorial, cultural i política més àmplia, el País Valencià, on les identitats locals i comarcals haurien d'assolir plenament el seu sentit. Atípic nacionalisme aquest, que gastava més energies intel·lectuals i organitzadores en la consolidació de les «petites identitats» on la gent viu i ha de resoldre problemes, que en l'exaltació del cos místic de la pàtria.

132

No sé si aquestes reflexions i aquesta mena d'«aplicació» que n'he fet tenen algun valor general o alguna utilitat com a recurs interpretatiu davant de fets i processos potser paral·lels o equivalents que tenen lloc arreu d'Europa i del món en espais, grups socials i territoris d'abast més o menys reduït. En tot cas estic raonablement segur que, quan la història d'aquest segle que ara s'acaba siga revisada pels historiadors del futur, els fenòmens de construcció o dissolució de les identitats de grup, el valor dels límits i del territori, l'eficàcia dels símbols i dels noms, l'ús del poder i dels ressorts polítics per a la producció de consciència, i altres com els que ací hem considerat, continuaran produint la mateixa perplexitat i fascinació que a mi m'han produït durant molts anys.